
A cseszmei ütközet (1770)

A XVIII. századi orosz–török háborúk történetéhez és annak napjainkig tartó történeti emlékezetéhez kapcsolódó könyvet találtunk II. József német-római császár (1765/1780–1790) első oroszországi útjának kutatása során. 1780-ban egy pétervári templom felszentelésén maga a császár is jelen volt II. (Nagy) Katalin orosz császárnő (1762–1796) társaságában. Több szakirodalom is megemlíti egy márványtáblát, amely a napjainkig fennmaradt templomban állít emléket a császári jelenlétről. Miután azonban hiába kerestünk az interneten képet erről a márványtábláról, felvettük a kapcsolatot Alekszej Krilov protorjerejjel¹ (körülbelül a katolikus esperesnek megfelelő rang), aki a kérdéses templomban szolgál. Ő minden várakozásunkat felülmúlóan, néhány levélváltást követően postán elküldött egy abban az évben (2018) megjelent, saját maga által írt monográfiát, ami a cseszmei ütközetről és a templom elmúlt két évszázadáról szól.² A magyar köztudatban valószínűleg alig ismert ez az ütközet, amelyre 1770. június 24-én került sor az Égei-tenger egy keleti öblénél, az akkor két éve tartó orosz–török háború (1768–1774) részeként. A csata végül fényes orosz győzelemmel zárult, amely beivódott az orosz köztudatba, és máig jelentős pontja a nemzeti öntudatnak, az orosz flotta diadalainak.

Alekszej Krilov nem rendelkezik történész végzettséggel és más történeti munkájáról sem tudunk, azt viszont mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy már megjelenésének évében elnyerte az „*Alek-*

1 Алексей Крылов протоиерей.

2 Végül a levelezés során kiderült, hogy a keresett márványtábla a szovjet rendszer alatt megsemmisült. „К сожалению, мраморная доска с медными буквами и соответствующей надписью в революцию и советский период была утрачена.” Részlet a személyes levélváltásból.

szandr Nyevszkij” Összoroszági történelmi és irodalmi díj³ harmadik fokozatát a most bemutatandó könyvével.⁴

A könyv keményborítású, nagy alakú (200x270 mm-es), impozáns megjelenésű. A matt piros borítón felül a szerző neve, alul a könyv címe található aranybetűkkel, a kettő között pedig egy aranykeretbe foglalt kép, amelyen a cseszmei csata látható.⁵ A könyv 2018-ban jelent meg Szentpéterváron, a nyomdai munkákért a Tuszkarora nyomdát illeti a dicséret.⁶ Az előzéklapon egy idézet olvasható Nagy Katalintól: „A flottám égei-tengeri szigetvilágba való elküldésének, ottani dicső jelenlétének és sikeres hazaérkezésének köszönhetem, hogy uralkodásom problémamentes volt.”⁷ A címlap hátoldalán olvasható egy hosszú lista azon intézmények nevével, amelyek a könyvben található gazdag kép- és forrásanyag tulajdonjogát birtokolják.⁸

Három rövid előszó vezet fel a könyvet. Az elsőt Emlékezet és dicsőség címmel írta Vlagyimir Ivanovics Koroljov admirális, 2016–2019 között az Orosz Haditengerészet főparancsnoka⁹, a másodikat Szergej Vlagyimirovics Csernyavszkij az Orosz Állami Történelmi Levéltár igazgatója A mi Cseszménk címmel,¹⁰ míg az utolsót maga a szerző, Alekszej Krilov protoijerej Az én Cseszmém címmel.¹¹ Az admirális arról ír, hogy az orosz flotta mindig jelentős helyet foglalt el Oroszország történelmében, ez a ragyogó győzelem pedig

3 Всероссийской историко-литературной премии «Александр Невский».

4 Az első helyezett például az elismert orosz történész, E. V. Anyiszimov Bagration hercegről szóló életrajza lett (Анисимов, Е.В.: Генерал Багратион: Жизнь и война. Молодая гвардия, Москва, 2011.). A hivatalos honlapon található eredmények listája: <https://www.alexander-nevsky.ru/about/laureats?task=findkey&keyref=llaur2018>. (letöltés ideje: 2019-07-22). A díjátadóról rövid beszámoló: <http://pitert.ru/news/sankt-peterburge-sostoya-0> (letöltés ideje: 2019-07-22).

5 A kép kétoldalas méretben is helyet kapott a könyv 98–99. oldalán.

6 A hátsó védőlap belső oldalán megtudhatjuk, hogy 1000 példányban jelent meg a könyv.

7 „Посылку флота моего в Архипелаг, преславное его там бытие и счастливое возвращение за благополучное происшествие государственования моего почитаю.”

8 Az összesen 26 intézmény között olyan jelentős intézetek vannak, mint az Ermitázs, a Tretyakovszkij Galéria, a Történelmi Múzeum, a Szentpétervári Történelmi Levéltár, Orosz Állami Levéltár stb.

9 Память и слава. Главнокомандующий Военно-Морским Флотом адмирал, В. И. Королёв.

10 Наша Чесма. Директор Российского государственного исторического архива, С. В. Чернявский.

11 Моя Чесма.

az egyik legfényesebb diadala a hősiés orosz flottának. Megemlíti, hogy az orosz veszteségek mennyire elenyészőek voltak a törökökhöz képest, idéz Grigorij Andrejevics Szpiridovtól,¹² aki az oroszok parancsnoka volt a csatában, dicséri a felkészültséget és az orosz hősiességet, és röviden kitér a flotta mai jelentőségére is. Zárszóként kijelenti, hogy a cseszmei és a hozzájuk hasonló hősök emlékeit nem hagyhatják elfeledni, hogy leszármazottaik is tisztelettel adózhassanak majd nekik.

Sz. V. Csernyavszkij felhívja rá a figyelmet, hogy a cseszmei győzelemről már rengeteg könyv és tudományos értekezés született, ezért napjainkban nem könnyű a témában maradandót alkotni. Próbálkozni azonban érdemes – írja –, hiszen a nagyszámú tudományos és ismeretterjesztő kiadvány éppen arról tanúskodik, hogy a téma iránt mindig is nagy volt az érdeklődés. Ezeknek a munkáknak sorában a most bemutatott könyv – Sz. V. Csernyavszkij szerint – nagy alapossággal és láthatóan a téma iránti szeretetből készült el. Ezt követően aktuálpolitikai párhuzamot állít a 18. századi és mai hazaszeretet között, példaként kiemelve Nagy Katalint, aki „vér szerint német, de lélek szerint pravoszláv orosz uralkodónő volt.”¹³ Zárszavában az orosz flotta korabeli és mai fontosságáról ír.

Alekszej Krilov bevezetőjében leírja, hogy saját olvasata szerint egy enciklopédiát állított össze a cseszmei győzelemről. Előrebocsájtja ugyan – elnézést kérve a történészeket –, hogy számára a cseszmei események és annak utóélete nem pusztán évszámok, hanem élő története a hősöknek, amit ő nap mint nap megtapasztal a templomban szolgálva. Röviden ír a győzelem emlékének fontosságáról, de nem tévesztve szem elől, hogy mára mind Törökországgal, mind az időközben létrejött Görögországgal jó kapcsolatra kell törekedni, hiszen a világ nagyon megváltozott azóta. Ennek jegyében említést is tesz egy thesszaloniki és egy ankarai kapcsolatáról. Előbbi egy ortodox paphoz, utóbbi pedig az Ankarai Egyetem egy történész professzorához köti. Ezután köszönetet mond több történésznek, akik a munkáját segítették (az egyik előszót író Sz. V. Csernyavszkij

12 Григорий Андреевич Спиридов, 1713–1790.

13 „Императрица Екатерина Великая – немка пр крови и русская православная государыня по духу.”

mellett az Orosz Haditengerészet és az Orosz Tudományos Akadémia egy-egy történészének). Az előszó zárásaképpen levonja a tanúságot, hogy bár valóban nem történész, nem irodalmár és nem is geopolitikus (mint akiknek talán leginkább joguk lenne ehhez a témához nyúlni), de – liturgikus szempontból – nagyon is személyes kapcsolata van a vizsgált korszakkal, ez volt legfőbb motivációja a könyv megírásában.

A tartalomjegyzék a könyv végén található. Első három eleme, a már említett előszavak, amiket 8 fejezet, a végjegyzetek és egy képjegyzék követ. Azzal, hogy a jegyzetek a kötet végén kaptak helyet, olvasmányosabb lett a könyv, de nem hiúsul meg a tudományos használhatóság sem. Ahogy az a bevezetőben elhangzott, bár nem történész a szerző, mégis alapos munkát sejtetnek a felhasznált források. Olyan jelentősebb történészek munkáira történik hivatkozás, mint Szergej Mihajlovics Szolovjov vagy Jevgenyij Viktorovics Tarle, de a szakirodalommal szemben sokkal több a forrás. Ezek vagy publikált források (СБРИО, Русский архив, II. Katalin kiadott levelezései stb.), vagy levéltárak (РГА ВМФ, ИИМК РАН, РГИА, ЦГА СПб stb.) még kiadatlan dokumentumai. Ami egyéb esetben mindenképpen negatívumként lenne felróható, az az egyoldalú nyelviség, hiszen az orosz szakirodalmon és forrásokon kívül csak egy-egy (angol, francia, görög) idegen nyelvű hivatkozást találtunk. Jelen téma esetében azonban alig indokolt a külföldi szakirodalom mélyebb bevonása, hiszen a könyv nagy része olyan oroszországi vonatkozású témát dolgoz fel, amelynek alig lehet, vagy egyáltalán nincs is külföldi recepciója. Ez különösen igaz a könyv második felére. Az első két fejezet esetében azonban valóban több külföldi munka felhasználása szükségeltetett volna. Mind a végjegyzetek, mind pedig a képjegyzék esetében elmondható, hogy talán a kezelhetőség javára vált volna, ha nem csak az egyes fejezetek számaait tünteti fel a szerző, hanem a fejezetek címeit is. Esztétikailag sem rontott volna az összhatáson, de a keresést mindenképpen meggyorsította volna.

A képjegyzék vonatkozásában érdemes szót ejteni a gazdag illusztrációkról. A könyvben elhelyezett képanyag leírása és hivatkozása a kötet végén nem tételenként, hanem fejezetenként tagolva,

azon belül oldalanként tartalmazza az egyes képeket. A szinte betűre pontosan 8 oldalas felsorolás körülbelül 200 tételt tartalmaz, ennél azonban jóval több kép található a könyvben. Úgy vettük észre, hogy a napjainkban készült (talán saját) fényképek nincsenek a jegyzékben, illetve több helyen¹⁴ egyéb képek sincsenek hátul feltüntetve. Bár ez nem azt jelenti, hogy semmit nem tudhatunk meg ezekről a képekről, mivel a szövegben általában van képaláírás is, de sajnos forrásmegjelölés nélkül.

Nem kizárólag, de általában a képek a lap szélén helyezkednek el, a szövegek pedig a lapok belső kétharmadát foglalják el, a külső egyharmad üres, vagy képpel ellátott. Természetesen sok a kivétel, hiszen vannak kétoldalas, egyoldalas, lap alján/tetején, szövegbe ágyazott stb. képek is. Láthatunk portrékat, egész alakos festményeket, ikonokat, sziluetteket, csatajeleneteket, címereket, zászlókat, városokat, tájakat, épületeket, térképeket, nyomtatvány címlapokat, bútorokat, edényeket, kincseket ábrázoló képeket, rézkarcokat vagy festményeket stb.¹⁵ Nehéz írásban visszaadni a könyv nyújtotta sokszínűséget és vizuális gazdagságot. Hogy pontosan hány darab képről beszélhetünk, azt nehéz meghatározni, de úgy véljük, legalább 1000 kép biztosan helyet kapott a 350 oldalas kiadványban. Mindezeket látva nem tűnik túlzónak a címlap hátulján található rövid ismertetésben, illetve a szerző által is használt enciklopédia kifejezés: a könyv által említett személyek, helyszínek és események nem csak képekben kerültek ábrázolásra, de a szöveg is részletes említést tesz róluk. Ugyanakkor az említett szerkesztési elvnek köszönhetően, talán egy alapos részleteséggel megírt albumnak is tekinthetjük a kötetet.

Az első fejezet az 1768–1774 közötti orosz–török háború egyik epizódját, az *Arhipelagszkaja expedíció*¹⁶ címet kapta. Ez gyakorlatilag lefedi a háború idején, az Égei-tengeren zajló hadi eseményeket. Ennek keretében került sor a második fejezet címét is adó *Cseszmei csatára*.¹⁷ Ezekben a fejezetekben a szerző tárgyalja töb-

14 Pl. 12–14, 18., 23–25., 31–35. stb.

15 A képek minősége az esetek túlnyomó többségében jó, csak néhány oldalon találtunk rossz felbontású képet.

16 Архипелагская экспедиция.

17 Чесменский бой.

bek között II. Katalin katonai célkitűzéseit, a görögök felkelését, az orosz flotta útvonalát és összetételét (kitérve a hajók ágyúinak számára, név szerint a kapitányokra, illetve a legénység létszámviszonyaira), a török hadvezéreket és flottát, a nemzetközi politikát és részletesen a csatát. Mindezt pedig a már említett, rendkívül gazdag illusztrációkkal (hajók, tisztek, csaták, térképek, karikatúrák stb.) kísérve.

A harmadik fejezetben kicsit otthagyjuk a csatateret, hiszen a Cseszmei babérok¹⁸ címet viselő részben a tengeri ütközet következtében elnyert kitüntetésekről, rövid időn belül elkészülő emlékművekről és műalkotásokról olvashatunk. Kiemelkedő példa, hogy a cseszmei csata orosz főparancsnoka, Alekszej Grigorjevics Orlov,¹⁹ a Szent György-rend első osztálya mellett megkapta a „Cseszmei” jelzőt, innentől tehát Orlov-Cseszmei volt a neve (akárcsak Szuvorov-Rimnikszkij, Rumjancev-Zadunajszkij vagy Patjomkin-Tavri-cseszkij esetében). De szó esik kisebb rangokról, előlépésekről is. A következő fejezettel visszatérünk a hadi eseményekhez, az ugyanis a fényes győzelem közvetlen előnyeiről számol be (A cseszmei győzelem gyümölcsei).²⁰ Az Égei-tengeren és a görög földön folyó további harcok említése mellett még olyan kapcsolódó, jelentős események említésére kerül sor, mint a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság első felosztása (1772), vagy a Pugacsov-féle felkelés (1773–1775). A fejezet zárásaként a szerző a háborút lezáró kücsük-kajnardzsi békét (1774), végül pedig II. Katalin görög-tervét vizsgálta.

A könyv második fele, azaz a fennmaradó négy fejezet már a szentpétervári Cseszmével foglalkozik, a XVIII. századtól napjainkig. Egészen pontosan az ötödik fejezet a cseszmei palotával, a hatodik a templommal, a hetedik a szegényházzal és az utolsó fejezet pedig általánosságban Cseszme XX. századával.²¹ A palotáról és a templomról szóló fejezetekben szó esik építéstörténetéről, berendezésről, környezetének kialakításáról, tulajdonosokról/fenntartókról, funkciókról és híres vendégekről. Így került előtérbe a saját kutatá-

18 Чесменские лавры.

19 Григорий Григорьевич Орлов, 1734–1783.

20 Плоды Chesmenской победы.

21 Чесменский дворец, Чесменская церковь, Чесменская богадельня, Чесма в XX веке.

sunk is: a 220–221. oldalon a szerző megemlíti II. József német-római császár látogatását is.²²

A szegényház története egybefonódik a palotáéval, ugyanis a palotát építették át szegényházzá, pontosabban hadirokkantakat ellátó intézménnyé 1830-ban. Korabeli dokumentumok tárják eléink az egykori kastély átépítését és változását. Még a párizsi invadilusok háza is megjelenik képen, egyrésről, bizonyára mint példa a később kialakított cseszmei intézmény számára, másrészt azzal a történettel, miszerint Oroszországból vásárolta Franciaország a Napóleon francia császár (1804–1814/1815) sírkövéhez használt vörös porfirt. Pontosabban vásárolta volna, hiszen – a szerző által említett legenda szerint – I. Miklós orosz császár (1825–1855) a kért kőzetből ingyen küldött 200 tonnát, mondván, „Napóleon számára kő Oroszországban mindig lesz.”²³ Olvashatunk még az új intézmény megnyitásáról, uralkodói látogatásokról, a hadirokkantak létszámairól és mindegyik igazgatóról, legálábbis felsorolásszerűen.

Az utolsó fejezet Cseszme XX. századi történetével foglalkozik, pontosabban a kommunizmus okozta károkozással és pusztítással. A templomot és a szegényház kápolnáját 1919. június 1-jén bezárták és lepecsételték. Olvashatunk részleteket a helyszínről szóló rendelkezésekből. Ezeknek a dokumentumoknak és a gazdag képanyagnak köszönhetően betekintést kaphatunk a munkatáborra alakított Cseszméről, a lágerbéli ételosztásról, csoportos favágásról, hálókról, a templomot ért pusztításról, majd később a második világháborúról, és a peresztrojkat követő újbóli birtokba vételről és helyreállításról, végül pedig a liturgikus élet újraindulásáról.

A könyv negatívumairól nem tudunk olyan hosszasan értekezni, mint a pozitívumairól, azonban néhány dolog említésre méltó. Egyrésről sajnos kimaradt egy helység- és névmutató, ami pedig nagyban segítette volna a könyv használhatóságát. Ahogy írtuk, a képek az esetek túlnyomó többségében megfelelő minőségűek (sok esetben

22 II. József és öccse, Lipót nagyherceg egy közös képe is helyet kapott a császár látogatása említésénél.

23 (...) для Наполеона у России всегда камень найдется.”

kiválóak), de akad néhány kép, ami nagyon rossz minőségű.²⁴ Hogy érdekesebb lett volna-e ezeket inkább kihagyni, azt nehéz megítélni, de az biztos, hogy nem sok képről van szó. Még a képekkel kapcsolatban kritika – a fentebb írtak szerint – a források feltüntetésének hiánya.

Összességében elmondható, hogy Alekszej Krilov, bár nem történész, sok esetben történészi alapossággal megírt és rendkívül gazdagon illusztrált könyvvel bővítette az orosz–török háborúk historiográfiáját. A szerző által a bevezetőben megjelölt enciklopédikus jelleggel mindenképpen egyetérthetünk. Ami pedig külön érdekessé teszi a kiadványt, hogy nem csak egy eseménytörténeti elbeszélés, hanem egy igazi kultúrtörténeti munka, hiszen a cseszmei győzelem mellett annak 250 éves utóéletéről is szól, érintve sokféle életutat és uradalom-, illetve egyháztörténetet. A könyvet ajánljuk mindazoknak, akik a XVIII. századi orosz–török konfliktusokkal, vagy Oroszország 1700-as évek végétől, napjainkig tartó időszakának társadalomtörténetével foglalkoznak.

Алексей Крылов: Чесменская победа (А cseszmei győzelem). СПб., Тускарора, 2018. 352 o.

Dinnyés Patrik

24 Pl. a 26–27., 52., 66., 161., 162. oldalon található kép. A 115. oldalon a Szent György-rend jelvényei közül az első két fokozaté jó, míg a harmadik és negyedik fokozaté rosszabb felbontású.